

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARININ BUGÜNKÜ DURUMU VE SORUNLAR

Present Status Of Turkish Language Studies And General Problems

Ahmet B. ERCİLASUN *

Tarihî Metinler

Türk dili araştırmalarında en çok mesafe aldığımız alan tarihî metinlerin işlenmesidir. Yurt içinde ve yurt dışındaki çalışmalarda, tarihî dönemlerle ilgili birçok metin ilmî usullerle incelenerek yayımlanmıştır. Türkiye’de üzerinde en çok çalışılan dönem Eski Oğuz Türkçesi dönemidir. Bunun dışında Türk dili tarihinin Köktürk bengu taşları, DLT, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı gibi anıt eserleri de üzerinde çok çalışılan metinlerdir. Bu metinler üzerinde yapılan ve yapılmakta olan yeni çalışmalar, eksikleri tamamlamakta, yanlışları düzeltmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu çalışmaların arkası da gelecektir.

Tarihî metin yayınlarıyla ilgili sorunları birkaç madde hâlinde sıralamayı uygun buluyorum.

1. Eski Oğuz Türkçesi ve Çağatay dönemi metinlerinin incelenip yayımlanması hiç şüphesiz kültürümüzün ortaya çıkması açısından önemlidir. Ancak bu dönem metinlerinin yayımlanması, artık bir dil çalışması olmaktan çıkmıştır. 15. yüzyıla ait bir metin üzerinde çalışacak olan bir bilim adamı, Türk dili çalışmalarına artık yeni bir şey ekleyemeyecektir. Metnin grameri ve söz varlığı ile ilgili olarak söyleyeceği birçok şey daha önce söylenmiş ve yazılmıştır. Hatta bunlar artık harciâlem bilgiler hâline gelmiştir. Araştırıcı, bugüne kadar söylenmeyen yeni gramer özellikleri bulursa veya yeni yaklaşımlarla yeni sonuçlara ulaşırsa ne alâ! Aksi takdirde “bu metinde iyelik ekleri *başum, başuñ, başı, başumuz, başuñuz, başları* şeklindedir” diyecek ve kendisinden önce 40 defa söylenmiş olan bir şeyi 41. defa söyleyecektir. Peki metnin ortaya konmuş olması bir katkı sayılmaz mı? Elbette sayılır. Sayılır ama dilciliğe değil, metnin ilgili olduğu alana bir katkı sayılır. Metin bitkilerle ilgiliyse botanik

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

tarihine, tıpla ilgiliyse tıp tarihine, edebiyatla ilgiliyse edebiyat tarihine, dinle ilgiliyse din tarihine... Biz dilciler daha ne zamana kadar diğer alanlara katkı sağlayacağız? Genç adayların eski metinlere vukufunu sağlamak bakımından metnin ortaya konması belki bir yüksek lisans tezi olabilir; ancak doktora tezi için bu dönemlere ait bir metin incelemesi bence doğru bir seçim olmaz. Metin sayısı sınırlı olan dönemler için aynı şeyi söylemiyorum. Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak dönemlerine ait her yeni metin dilcilik açısından da bence önemli olmaya devam etmektedir.

Bir de metin sayısı çok olduğu hâlde çeşitli sebeplerle dilciler tarafından üzerinde az çalışılan dönemler var. Osmanlı Türkçesi dönemi ve 16. yüzyıldan sonraki Çağatay Türkçesi dönemi. Osmanlı Türkçesi dönemini neredeyse edebiyat araştırmacılarına terketmiş durumdayız. Bunda her hâlde, vaktiyle, Osmanlıca'nın farklı bir dil olduğu kanaati rol oynamış olmalı. Bugün artık hiç olmazsa Türkoloji camiasında böyle bir kanaat yok. O hâlde ihmal edilmiş olan bu alana artık dilcilerin de eğilmesi zamanı gelmiştir. Özellikle söz dizimi, söz varlığı, üslup, anlam bilimi açılarından bu metinler üzerinde söylenecek çok şey var. Bir de Eski Oğuz Türkçesinin ses özelliklerinin Osmanlıca'da da bir iki asır devam etmesi ve Osmanlı dönemi içinde yeni ses özelliklerinin ortaya çıkması meselesi var. Bu konu üzerinde birkaç çalışma olmasına rağmen henüz her şey aydınlanmamıştır. Mesela Nedim *başum* mu diyordu, *başım* mı diyordu; bunu net olarak bilmiyoruz. Nedim'de damak n'si var mıydı, yok muydu, bilmiyoruz. Problem nerede varsa oraya eğilmek gerektiğini düşünüyorum.

Çoğunlukla dilciler tarafından hazırlanan Osmanlıca ders kitapları daha çok yazıyı öğretmeye yöneliktir. Nitekim bu kitaplarda Osmanlı dönemine ait olmayan, 20. yüzyıla ait eski yazılı metinler de yer almaktadır. Bu eserlerde bir de Osmanlı Türkçesi içindeki Arapça ve Farsça unsurlara yer veriliyor. Peki, Türkçenin tarihî bir dönemi olan Osmanlıca'nın ses ve şekil bilgisi nerede? Her hâlde bu konuya eğilmenin zamanı da çoktan gelmiş olmalı.

16. asır sonrası Çağatay metinleri üzerinde çalışılmamasının sebebi ise bu metinlere ulaşmadaki güçlüktür. Birkaç istisna dışında bu döneme ait yazmalar Türkiye kütüphanelerinde mevcut değildir. Taşkent, Kazan gibi merkezlerde bolca bulunan bu yazmalara ulaşmanın yolları aranmalıdır. Türk cumhuriyetlerinde bu metinlerin bugünkü lehçe özelliklerine yaklaştırılarak okunduğu malumdur. Bu konu yazmalardan hareketle tartışılmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır.

Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar

Eski Uygur metinleri de Türkiyeli araştırmacıların güçlkle ulaşabildiği metinlerdir. Onlara ulaşmanın da çaresini bulmak zorundayız. Dijital teknolojinin bu kadar geliştiği bir dönemde kıskançlıkların gereği yoktur. Her yerdeki her metin herkese açık olmalıdır.

Metin yayınlarında tıpkıbasımların yer alması da bence önemlidir. Bu, hem nadir metinlerin ebediyete kalmasına hem de başka araştırmacıların farklı bakış ve yorumlarına imkân sağlayacaktır.

2. Arap harfli metinlerin yayınında kullandığımız transkripsiyon sistemini de önemle huzurlarınıza getirmek istiyorum. Şimdi 15. asra ait bir metinden bazı kelimelerin transkribe edilmiş biçimlerini veriyorum: *ḥadis*, *riḏā*, *ṣā'ir*, *medḥ*, *zih̄n* (Şirvanlı Mahmud). 17. asırdan da birkaç örnek: *Ḥaḳḳ*, *ibret*, *ceḏbe*, *ḥayāt* (Fehîm-i Kadîm). Bir de 18. asrın ikinci yarısıyla 19. asrın ilk çeyreğinde yaşamış bir şairden örnek verelim: *âlem*, *şerî'at*, *mir'ât*, *ma'nâ* (Mustafa Celvetî - Divan). Ancak sonuncu eseri yayımlayan meslektaşlarımız sat, dat, tı, zı, zel, se gibi harfler için herhangi bir işaret kullanmamışlardır. Hangi düşünceyle böyle yaptıklarını bilmiyorum. Ayın ve hemze işaretleri görüldüğü gibi onlarda da var.

Bilindiği gibi transkripsiyon sesle, telaffuzla ilgilidir. Yani transkripsiyon harfleriyle yazdığımız kelimeleri o harflerin ses değerleriyle telaffuz etmemiz gerekir. Buna göre, Türkçe metinlerde geçen yukarıdaki örnekleri telaffuz ediyorum: *ḥadis*, *riḏā*, *ṣā'ir*, *medḥ*, *zih̄n*; *ḥaḳḳ*, *ibret*, *ceḏbe*, *ḥayāt*, *âlem*, *şerî'at*, *mir'ât*, *ma'nâ*. Sizce atalarımız bu kelimeleri böyle mi telaffuz ediyorlardı? Bazı imamlar, vaizler dışında bence hayır. O hâlde bu işe bir son vermemiz gerekir diyorum. Yaptığımız işin adını değiştirmek bir çare olabilir mi? Mesela transkripsiyon değil de transliterasyon desek. Bilindiği gibi transliterasyon harf çevrimidir; bir yazının başka bir yazıya çevrilmesidir. O zaman da harfle gösterilmeyen ünlüleri yazmamamız gerekir. Yani kalem'i, *a* ve *e*'yi yazmadan, noktalı K, L ve M ile yazmamız gerekir. Bu meselede meslektaşlarımın görüşlerini merak ediyorum.

Ağız Çalışmaları

Türk dili araştırmalarının diğer bir alanı ağız çalışmalarıdır. Bu alanda bir hayli ilerlemiş olduğumuz muhakkaktır. Hiç şüphesiz ağız çalışmaları, tarihî metinlere göre çok daha fazla yeni malzeme sunmaktadır. Bu bakımdan, işlenmemiş bir ağız, dil araştırmalarına mutlaka yeni katkılar

sağlayacaktır. Bu alanla ilgili eksik ve sorunları da birkaç madde hâlinde vermek istiyorum.

1. Anadolu'da da Balkanlar'da da hâlâ işlenmemiş ağız bölgeleri vardır. Mesela Kastamonu gibi önemli bir bölge hâlâ duruyor. Bunların tamamlanması lazım.

2. Her hâlde bir takım zaruretler sebebiyle ağız çalışmalarında idarî sınırlar dikkate alınmaktadır. Yeni çalışmalarda idarî sınırlar içindeki ağızların, sınır dışında kalan uzantılarıyla karşılaştırmalar yapılırsa ve ağızın sınırları çizilebilirse iyi olur. Bunda, daha önceki çalışmalardan ve Karahan'ın eserinden faydalanılabilir.

3. Anadolu ve Balkan ağızlarının artık bütün bir Oğuz bölgesi ağızları olarak ele alınmasının zamanı gelmiştir. Yani Kars'tan Kuzey Azerbaycan'a; Ağrı ve Van'dan Güney Azerbaycan'a; Diyarbakır ve Urfa'dan Irak Türk bölgelerine; Antep, Kilis ve Hatay'dan Suriye Türk bölgelerine; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne; Kırım'ın sahil şeridine; Kaşgaya; Horasan'a ve Türkmenistan'a uzanmalıyız. Şüphesiz gerek sayılan ülkelerin araştırmacıları, gerek Türkiyeli araştırmacılar o bölgelerle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Ancak artık uzantı ve ilişkilerin ortaya konması gerekir.

4. Derleme Sözlüğü'ne rağmen ağızlardaki bütün söz varlığı henüz ortaya konmamıştır. Bölgelerin söz varlıklarıyla ilgili özel çalışmalar yapılmalıdır. Zanaatlarla, el işleriyle ilgili kelime ve terimlerin resim ve çizimlerle gösterilmesine de ihtiyaç vardır.

5. Türk yazı dillerinin ağızları daha çok ilgili ülkelerin araştırmacıları tarafından incelenmiştir. Son yıllarda Türkiye ve Almanya'daki araştırmacılar da Türk dünyası ağızlarına eğilmektedirler. Ancak bu alanda hâlâ çok büyük açıklar vardır; onların da tamamlanması gerekir.

6. Zannedirim artık ağız araştırmalarında da art zamanlı çalışmalar yapabiliriz. Çünkü bazı bölgelerdeki, mesela Sibiryadaki metin derlemelerinin tarihi 100 yılı geçmiştir. Orta Anadolu'da Resanan'ın çalışmaları üzerinden 60-70 yıl geçmiştir. Caferoğlu'nun metinleri de derleneli 60-70 yıl oldu. Mesela bir veya birkaç "Caferoğlu'nun İzinde" çalışması ne güzel olur. Sibiryaya için Radloff'un, Verbitski'nin, Katanov'un metinleri art zamanlı çalışmalar için kullanılabilir.

7. Ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon alfabesi de sorun olmaya devam ediyor. İşaretlerin bilgisayarda üretilebilmesi ve fonkların oluşturulabilmesi bu sorunun çözümünü kolaylaştırmıştır. Yani

Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar

şimdi karar vermek yetiyor. Uluslar Arası Fonetik Alfabe de Türk ağızları için ne ölçüde kullanılabilir; bunu da düşünmemiz lazım.

8. Ağız çalışmalarında labratuvar veya bilgisayar teknolojisinin kullanılması da ses, vurgu ve tonlamaların daha dakik tespiti açısından önemlidir.

9. Ve nihayet atlas çalışmaları. Bu konuda maalesef çok gerideyiz. En güzel örnek Azerbaycan Ağızları Atlası'dır. Bütün Türk dünyası için yapılacak atlas çalışmalarına da adım atmak gerekmektedir.

Gramer

Bir diğer alan gramer alanıdır. Türkiye'de genellikle fonetik ve fonoloji de gramer terimi içinde mütalaa edilmektedir. Ben de gramer derken fonetik, fonoloji, morfoloji ve sentaks'ı bir arada ele alacağım. Tanzimat'tan bu yana pek çok gramer yayımladık. Fakat bu alandaki işimiz de bitmiş değildir. Ölçünlü Türkçenin fonetiğini tam olarak tespit ettiğimiz dahi söylenemez. Hâlâ yazı ile söyleyiş birbirine karıştırılmakta; gelecek zamanların yazıldığı gibi telaffuz edilmesi gerektiği; ölçünlü Türkçede bir sızıcı g (ğ) bulunduğu zannedilmektedir. Çünkü gramerlerimizin hemen hemen hiçbirinde bu örneklerin ölçünlü dildeki telaffuzlarıyla ilgili bilgiler yoktur.

Bence gramer alanındaki en büyük eksikliğimiz dil biliminin eski ve yeni veri ve yaklaşımlarından uzak durmamızdır. Ülkemizdeki dil bilimcilerin çoğu Türkoloji kökenli değildir ve bu bakımdan bazı eksikleri vardır. Elbette Türkologların da dil bilimi açısından çok eksikleri vardır. Öncelikle iki grup birbirine yaklaşmalı; sonra birbirlerinin çalışmalarından yararlanmalıdır. Bu konuda yabancı literatürü takip etmek ve yeni yaklaşımları sindirebilmek de önemlidir.

Türk dilinin yapısı ortaya konurken farklı yapıdaki dil aileleriyle karşılaştırılması da önemlidir. Söz gelişi ünlüler açısından Türkçe diğer dillerden nasıl farklıdır? Başka dillerde bulunan hangi kategoriler Türkçede yoktur ve bu yokluklar nasıl, ne şekilde telafi edilmektedir? Kategori farklılıkları Türkçenin yapısını nasıl yönlendirmiştir? Kelime sonu açısından Türkçenin diğer dillerden farkı nedir ve bu fark onda ne gibi özelliklere yol açmıştır? Kelime sırası bakımından Türkçenin diğer diller arasındaki yeri nedir ve kelime sırası başka özelliklere de yol açmakta mıdır? Bu soruların bir kısmı 70-80 yıl önce Kaare Gronbech'in zihnini kurcaladığı içindir ki ünlü eserinde onu önemli sonuçlara ulaştırmıştır. Bugün ise evrensel dil

çalışmaları çok ilerlemiş ve onlara ulaşma imkânı da çok kolaylaşmıştır. Çok uzak dillerle bile Türkçeyi tipolojik olarak karşılaştırma imkânı artık vardır ve ben eminim ki bu tür karşılaştırmalar yeni ve önemli sonuçlara yol açabilecektir.

Leksikoloji ve Leksikografi

Bir başka alan leksikoloji ve leksikografidir. Bunları da bir arada ele almayı tercih ediyorum.

Bence Bugünkü Türkiye Türkçesinin tam bir sözlüğü henüz ortaya çıkmış değildir. Bunun için yapılacak iş, 20. yüzyıl ile 21. yüzyıla ait mümkün olduğu kadar çok ve çeşitli metnin bilgisayarda depolanmasıdır. Edebiyat, hukuk, iktisat, fen bilimleri, ilahiyat, sosyoloji, psikoloji, tıp, mühendislik vb. bütün alanlara ait metinler; ayrıca gazeteler ve dergiler, magazin yayınları... hepsi bilgisayarda depolanmalı ve yapılacak programlarla bu veri tabanındaki kelimeler alfabe sırasına konulmalıdır. Her kelime için istendiği kadar örnek ekrana getirilebileceğinden kelimelerdeki farklı kullanışlar ve anlam çaraları da örneklerle dayalı olarak ortaya çıkacaktır. Üstelik hazırlanacak programlarla hem 100-110 yıl içindeki kelime sıklığı hem de belli dönemlerdeki kelime sıklıkları çıkarılabilecektir. Tabii ki böyle bir sözlükte nelerin madde başına, nelerin madde içine ve hangi sırayla alınması gerektiği de önemlidir. Bu konu da enine boyuna tartışılmalı ve dünyadaki önemli örnekler gözden geçirilmelidir. Ancak Türkçenin yapısı unutulmadan.

Tarihî dönem sözlüklerinde de henüz çok iyi durumda değiliz. Tarama Sözlüğü şüphesiz büyük bir başarıdır. Ancak Batı Türkçesi yazı dilinin bütün kelimelerini içine alacak ve 13. asırdan sonraki kelimelerin ne zaman dilimize girdiğini gösterecek tarihsel sözlüğün de artık sırası gelmiştir ve sanırım bu sözlüğün ilk ciltleri yoldadır.

Eski Uygur Türkçesi için Röhrborn'un sözlüğü keşke tamamlanabilse. Çağatay dönemi için de bu dönemin üstadından şaheserini bekliyoruz.

Etimoloji sözlükleri macerası her hâlde hiç bitmeyecek. Uyarılı ve bol ünlemlili Gülensoy sözlüğü bu konudaki son verimdir ve pek çok malzemeyi içermektedir. Ancak lehçe sözlükleri ilerledikçe ve onları kullanma imkânlarımız arttıkça daha yeni ve farklı etimolojilere de ulaşacağımızdan eminim. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü projemiz

Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar

maalesef yarım kaldı. Genç ve yeni meslektaşların bu işi yürütüp tamamlayabileceğini umuyorum.

Sadece metinlere dayalı sözlükler eksik kalabiliyor. Mesela inşaat malzemeleri satan bir iş yerinde kullanılan bazı kelimeler sözlükte bulunmayabiliyor. Bunu gidermek için çeşitli mesleklerle ilgili iş yerlerine, mağazalara, dükkânlara bizzat gidip derlemeler yapmak ve hatta ilgili nesnenin resmini çekmek yararlı olur. Eski yeni, hiçbir meslek ve zanaat ihmal edilmeden bu iş yapılmalıdır.

Terim sözlüklerinde tutulacak yola karar verdikten sonra dilcilerle, ilgili meslek mensuplarının birlikte çalışmalarıyla bu iş tamamlanabilir. TDK'da bu faaliyet devam etmektedir.

Anlam Bilimi

Türkiye'de anlam bilimi çalışmalarının yeterli seviyede olduğu ileri sürülemez. Türkiye dışında da Türk anlam bilimi üzerinde çok fazla çalışma yoktur. O hâlde bilinen konular üzerinde tekrar tekrar çalışmak yerine anlam bilimi konusunda derinlemesine çalışmalar yapmak daha faydalı olacaktır. Bu çalışmalar eş zamanlı da art zamanlı da olabilir. Tasvirî de olabilir, karşılaştırmalı da olabilir. Ancak anlam bilimi çalışmaları için bence yazılı metinler yeterli değildir. Bu konuda sözlü ortamları dikkatle dinlemek ve hemen notlar almak yoluyla ilgi çekici anlam çalarlarını yakalayabileceğimizi düşünüyorum. Televizyon yayınlarındaki sohbet ve tartışma programları da bize ciddi veriler sunar. Konuşmaya dayalı yazılı metinlerden de bu konuda istifade edebiliriz. Böylece kelimelerin, kelime gruplarının hangi bağlamlarda hangi anlamlarda kullanıldığına dair tespitlerde bulunabiliriz. Sadece kelimelerin değil, özellikle çekim eklerinin de farklı işlevleri bu yolla yakalanabilir.

Art zamanlı ve karşılaştırmalı çalışmalarla anlam yönlerini tespit edebiliriz. Yani bir kelime, bir kelime grubu, hatta bir ek hangi anlamdan hangi anlama doğru gidiyor? Hangi bağlamda yeni anlama doğru yol alıyor? Bir kelimeyle, bir hâl ekiyle, bir kip ekiyle ilgili anlam yönleri başka dillerde de var mıdır? Söz gelişi *düşünmek* kavramından *dert* kavramına geçiş, *sormak* kavramından *istemek* kavramına geçiş evrensel midir; yalnız Türkçeye veya belli dillere mahsus mudur? Gelecek zamana emir işlevini yüklemek başka dillerde de olan bir şey midir? Lehçeler ve diller arasında yapılacak karşılaştırmalarla bu gibi soruların cevapları bulunabilir. Anlam farklılaşmasında inanış, kültür, yaşayış ve teknoloji de hiç şüphesiz rol

oynamaktadır. Bu açıdan ele alındığında toplum dil bilimi ile anlam biliminin iç içe girdiğini görebiliriz. Öte yandan çeşitli edebî kullanımlar, teşbihler, mecazlar, metaforlar, hatta bazen iştikak gibi şekle bağlı sanatlar anlam farklılaşmasına yol açabilirler. Bu açıdan ele alındığında da edebiyat ve üslup bilimi ile anlam biliminin iç içe girdiğini görebiliriz. Demek ki anlam bilimi, neredeyse bakir bir alan olarak önümüzde duruyor.

Stilistik

Üslup bilimi, dilcilik ile edebiyat biliminin kesiştiği bir alandır. Ancak dilciler bu alanı daha çok edebiyatçılara bırakmış gibidir. Edebiyat bilimcilerinin de konuya fazla girdiği söylenemez. Demek ki önümüzde bir bakir alan daha var.

Tek tek eserlerin, yazarların üslupları üzerinde çalışılabileceği gibi dönem üslupları üzerinde de çalışılabilir. Söz gelişi Tanzimat romanlarının üslubuyla bugünkü romanların üslubu aynı mıdır? Halk hikâyelerinin üslubu ile Ahmet Midhat romanlarının üslubu arasında ne gibi benzerlikler veya farklılıklar vardır? Sefaretnamelerin üslubuna baktığımızı hiç sanmıyorum. Kâtip Çelebi'nin, Evliya Çelebi'nin üslubuna baktık mı? Bunları birbirleriyle ve başka türlerle mesela tarihlerle karşılaştırdık mı? Resmî dilin üslubunu inceledik mi? Bütün bu sorulara maalesef “hayır” cevabını vermek zorundayım. Hatta bunların genel olarak dillerine bile, Evliye Çelebi hariç, eğilmedik.

Türler arasında da üslup farkları vardır. Bir gazetenin haber üslubuyla, bir araştırmamanın üslubu aynı olmayabilir. Resmî dilin, hukuk dilinin kendilerine göre üslupları vardır. Türler arasındaki üslup farklarının incelenmesi de stilistik alanına girer.

Üslup sadece kelime seçiminden veya kelime sıklığından ibaret değildir. Yazar hangi bağlamda hangi kelimeleri bir araya getiriyor? Kelimeleri çeşitli bağlamlarda bir araya getirirken onlara ne gibi anlamlar yüklüyor? Ne gibi çağrışımlar uyandırmalarını istiyor? Kelime sırasında nasıl bir yol izliyor? Sıralamada değişiklik yapıyorsa bundan amacı nedir? Anlatıma vuzuh kazandırmak mı? Tersine muğlaklık vermek mi? Heyecan uyandırmak mı? Bu ve benzeri çeşitli duygular uyandırmak için başka hangi yollara baş vuruyor? Belli ekleri belli kipleri hangi sıklıkla ve ne maksatla kullanıyor?

Dil ilişkilerinin dönem ve yazar üsluplarına etkisi nedir? Genel dilin şahsi üsluplara, şahsi üslupların genel dile yansımaları var mıdır? Varsa

yansımalar nasıl ve ne şekilde olmaktadır? Mesela eski metinlerle son dönem metinlerinde sadece *bir* veya *bu* kelimesinin mukayesesini yapalım; bakalım nasıl bir sonuç ortaya çıkacak? Benim tahmin ettiğim gibi bu kelimelerin sıklığında artış varsa bunun sebebi ne olabilir; dil ilişkileri olabilir mi?

Görüldüğü gibi üslup alanında cevaplanacak çok soru, yani yapılacak çok iş vardır.

Dil Öğretimi

Geçmiş asırlarda Avrupa'da hazırlanan gramer ve sözlüklerin Türkçeyi öğretmek amacıyla hazırlandığı malumdur. Mısır'daki Kıpçak Türk devletinde de Araplara Türkçeyi öğretmek için sözlük ve gramerler hazırlanmıştı. Abuşka sözlüğünün de Osmanlı Türklerinin Çağataycayı öğrenmeleri için hazırlandığını söyleyebiliriz.

Günümüzde dil öğretimi çok daha geniş kitleleri ilgilendirir hâle gelmiştir. Tabii ki burada konumuz Türkçenin öğretilmesidir. Türkçenin üç gruba öğretilmesi söz konusudur: Türkiye'deki Türk çocuklarına, Türk dünyasına ve yabancılara. Her bir grup için ayrı ayrı yöntemler uygulanması gerektiği açıktır. Günümüzde artan uygulamaları, Türkçenin Öğretimi bölümlerini, TÖMER'lerin çalışmalarını da dikkate alarak dil öğretiminin teori ve yöntemleri üzerinde çalışmamız gerekmektedir. Bu tür çalışmaların Türkçenin, bugüne kadar farkına varmadığımız yapı özelliklerinin de ortaya çıkmasına yardımcı olabileceğini hatırlatmalıyım.

Türkçenin hangi kelimelerini, hangi özelliklerini hangi sırayla öğretmek gerekir? Bunları hangi yöntemlerle öğretmeli? Ezberleterek mi, kurallarını öğreterek mi, uygulama içinde göstererek mi? Yoksa her öğretilen şey için farklı bir yöntem mi? Bazı şeyler için birkaçını bir arada uygulayarak mı? Öğretilen maddeleri sıraya koyduktan sonra bu soruları her madde için ayrı ayrı sormalı ve cevaplarını bulmalıyız? Tabii üç hedef kitle için de bu sorular ayrı ayrı sorulup cevaplandırılmalıdır.

Öğretilen kelimelerin sıraya konulmasında, sayı ve sınırlarının belirlenmesinde sıklık sözlüklerinin önemli yeri vardır. Hangi hedef kitleye, hangi seviyede ne kadar ve hangi kelimeler öğretilen? Sıklık sözlükleri yanında bu konularda gelişmiş ülkelerin uygulamalarına da bakılmalı ve o uygulamalar Türk dil ve kültürünün özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Dil ve Dil Araştırmaları Tarihi

Türkiye’de genellikle dil tarihi ile dil araştırmaları tarihi birlikte ele alınmaktadır. Dil tarihinin iki alanı vardır. Dilin iç tarihi ve dış tarihi. Dilin dış tarihi, Türkçeyle meydana getirilen metinlerin, eserlerin tarihidir. Hangi dönemde, hangi eserler vardır ve bu eserlerin özellikleri nelerdir? İşte dilin dış tarihi bu sorulara cevap verir. Bu cevaplarla birlikte çok defa eserlerin bulunuş ve işleniş tarihleri de anlatılır; böylece dil araştırmaları tarihine girilmiş olur. Bu alandaki çalışmalarda, Türkiye’de de başka ülkelerde de ciddi araştırmalar yapılmıştır ve sanırım çok da fazla mesele kalmamıştır. İki meseleden bahsedebiliriz: 1) Eserlerin ve üzerlerindeki araştırmaların daha ayrıntılı incelenmesi, 2) Henüz ulaşılmamış eserlere ulaşılması. Messerschmidt’in, Strahlenberg’in, Pallas’ın, Radloff’un, Albert von Le Coq’un, Sir Aurel Stein’in, Sven Hedin’in ve benzerlerinin not ve hatıralarıyla ekspedisyona raporlarının Türkçeye çevrilmesi Türkiyeli dilcilere düşen bir borçtur. Ulaşılmamış eserler konusunda da zannedirim İran ve Hindistan iki önemli coğrafyadır.

Dil araştırmaları tarihi konusunda yakın dönem dil hareketlerinin ve dilcilerinin ihmal edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Necip Asım, Ahmet Cevat, Hüseyin Namık vb dilcilerin ele almıp müstakil olarak incelenmesi de dil tarihi araştırmalarından kabul edilmelidir. Türkiye dışındaki Ahmet Baytursunoğlu, Bekir Çobanzade gibi dilciler de öyle.

Dilin iç tarihi ise daha az uğraştığımız bir alandır. Bu bir bakıma art zamanlı çalışma olarak da kabul edilebilir ve çeşitli art zamanlı çalışmalar burada dile getirilebilir. Fakat ben genel Türk dilinin ve kollarının nasıl bir seyir takip ettiğinin umumi manzarasını veren çalışmalardan bahsediyorum. Böyle çalışmalar henüz yapılmamıştır veya çok özet olarak yapılmıştır. Dilin iç tarihi, fonolojik, morfolojik, sentaktik, semantik, leksik ve stilistik düzlemlerde ayrı ayrı ele alınabilir. Tabii ki bu çok zor bir iştir ve belki de onlarca monografiden sonra bu konuda külli bir çalışma yapılabilir. Böyle bir çalışmanın veya bu tür çalışmaların, Türkçenin rekonstrüksiyonu için de önemli malzeme vereceği muhakkaktır.

Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri

Bu konu Türkiye’de ders veya müracaat kitaplarındaki birkaç harcıâlem bilgiyle sınırlı kalmıştır. Türkçe, (Ural)-Altay dil grubunun veya

Türk Dili Araştırmalarının Bugünkü Durumu ve Sorunlar

ailesinin Altay koluna mensuptur; eklemeli dillerdendir, gibi. Ancak Altayistik alanında az da olsa ciddi araştırmalar vardır. Türkçeden başka bir veya birkaç Altay dilinin de öğrenilerek bu araştırmaların sayısını ve kalitesini artırmak gerekmektedir.

Son on yıllar içinde bütün dünya dillerini çeşitli grup ve aileler içinde toplayan taksonomi çalışmaları artmıştır. 1960'larda Rusya'da ortaya çıkan Nostratik teorisi ile 1980'lerde ABD'de ortaya çıkan Avrasyatik teorisi, Altay dillerini, daha büyük dil aileleri içinde göstermektedir. Dolayısıyla Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerini tespit ederken bu teorilere göre bulunduğu yeri de ortaya koymak gerekir ve hiç şüphesiz söz konusu teorilere bizim de araştırmalarımızla katkılarda bulunmamız lazımdır.

Tipolojik olarak da dilin eklemelilik özelliği yanında birçok başka özelliği dikkate alınmalı ve dünya dilleri arasında bu özelliklere göre de yeri belirlenmelidir. Söz gelişi Türkçe ikileme kategorisi olmayan, dişilik kategorisi bulundurmeyen, harfitarifi olmayan dillerin gruplarına giriyor. İsim ve sıfat tamlamalarında tamlananı sonda bulunduran diller arasındadır. Kelime sırası ÖTY biçimindedir. Başka eklemeli dillerde bu özellikler farklı olabilir. Söz gelişi Türkçe eklemeli bir dildir; Sümerce de eklemeli bir dildir. Fakat Türkçede sadece son ekler vardır; Sümercede ise ön ve iç ekler de vardır. Tipolojik karşılaştırma konusuna gramer bahsinde de temas etmişim.

Dil İlişkileri

Türkçenin uzun tarihî ve geniş coğrafi yolculuğu onu birçok dille temas hâline getirmiştir. Uzak Doğu'dan Orta Doğu'ya ve Avrupa'ya kadar uzanan yolculuk çok çeşitli dillerden Türkçeye kelime girişine yol açtığı gibi o dillere kelime vermesine de yol açmıştır. Uzak Doğu'da ve Türkistan'da Çince, Soğdakça, Toharca, Tibetçe, Sanskritçe, Moğolca ve Sibiryaya yerli dilleriyle ilişkiler; Orta Doğu'da Farsça, Arapça, Ermenice, Rumcu ve İtalyanca ile ilişkiler; Avrupa'da Rusça, Fransızca, İngilizce ve Almanca ile ilişkiler. Bulgar-Çuvaş Türklüğünün Fin ve Macar dilleriyle ilişkileri. Türkizmler konusunda özellikle Rusya ve Balkan ülkelerinde önemli araştırmalar yapılmıştır. Türkçedeki Farsça, Arapça, Rumca, İtalyanca, Ermenice kelimeler üzerinde de önemli araştırmalar vardır. Son zamanlarda Çince'den Türkçeye geçen kelimeler üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır. Bunlara karşılık özellikle Farsça ve Arapçaya girmiş Türkçe kelimeler de incelenmiştir. Ancak bu konularda yapılacak hâlâ pek çok iş vardır. Alıntı mı, verinti mi tartışmaları bazı kelimeler üzerinde sürmektedir.

Tabii ki bunlar etimoloji çalışmalarıyla da ilgilidir. Ayrıca Farsça Arapça kelimelerin Türkiye Türkçesi yanında diğer Türk lehçelerindeki durumu da incelenmelidir. Bu konuda da birkaç çalışma vardır. Arapça kelimelerin doğrudan mı, Farsça kanalıyla mı girdiği meselesi de ayrı bir araştırma mevzuudur.

Öte yandan Altayistik teorisine karşı olanlar, Altay dillerindeki ortaklıkları da ilişkilerle açıklamaktadırlar. Dolayısıyla Altayistik bir yandan da dil ilişkilerini ilgilendirmektedir. Aynı şekilde Nostratik ve Avrasyatik teorilerinde köken birliğine bağlanan bazı unsurların da dil ilişkilerinden kaynaklanması mümkündür.

Günümüzde de dil ilişkileri devam etmektedir. Yeni Uygurcaya Çince'den, Türk cumhuriyet ve topluluklarına Rusçadan, Türkiye Türkçesine İngilizceden, gurbetçilerin dillerine buldukları ülke dillerinden kelimeler girmektedir. Bunlar üzerindeki çalışmalar da sürdürülmektedir. Günümüze ait bu ilişki ve etkilerin tarihteki ilişkilere ışık tutması, tarihteki ilişkiler için laboratuvar vazifesi görmesi de mümkündür. İlişkiler bu noktadan da değerlendirilmelidir.

Dil Politikaları

Tarihî dönemlerde dil politikaları var mıydı, varsa ne şekilde ve ne ölçüde vardı, bilmiyorum. Fakat 19. asırdan itibaren dil politikalarının Türkçe için önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Bir yandan Osmanlı ülkesindeki sadeleşme hareketleri, okullara Türkçe derslerinin konması, hatta resmî dilin anayasaya girmesi; öte yandan Rusyadaki Türklere uygulanan politikalar; buna karşılık Gaspıralı İsmail'in dilde birlik politikası; bu politikaların Türk dünyasındaki yansımaları; Sovyet dönemindeki durum; Türkiye Cumhuriyetinde devletin dil siyaseti ve Türk Dil Kurumu; Türkiye'de ve Türk dünyasında bugünkü dil politikaları, alfabe hareketleri... Görüldüğü gibi Türkçe hakkında Türkiye'de ve Türkiye dışında uygulanan politikalar birçok araştırmaya konu teşkil edecek kadar malzemeye sahiptir. Türkiye'de ve yurt dışında bu konularda yapılmış çalışmalar elbette vardır; fakat henüz eksik ve karanlık dönemler bulunmaktadır. Özellikle Çarlık ve Sovyet dönemlerindeki politikalarla ilgili malzemeye ulaşmanın zorluğu bu alanın başlıca sorunlarından biridir.

Dil Ölümü

Konuşurları azalmış olan dillerin ölümü bugün dünya aydınlarını meşgul eden bir mesele hâline gelmiştir. ABD ve Avrupa ülkelerinde tehlikedeki diller için çeşitli kuruluş ve vakıflar oluşturulmuştur. Ünlü dil bilimcilerden David Crystal'ın Türkçeye de çevrilen dil ölümüyle ilgili kitabında bu konuda çalışan tam 19 kuruluşun listesi vardır.

Konunun bizi ilgilendiren yanı özellikle Sibiry'a'da, konuşurları çok azalmış bulunan Türk lehçe ve ağızlarıdır. Bunlar üzerinde öncelikle çalışılması gerektiğini düşünüyorum. Batıdaki kuruluşların sağlayacağı imkânlardan bu konuda belki de faydalanılabilir. Ancak Türkiye'nin ve bağımsız Türk cumhuriyetlerinin de bu konuda kendilerini borçlu hissetmeleri gerekir. Devletlerin, üniversitelerin, araştırma kurumlarının ve özel teşebbüsün tehlikedeki Türk lehçe ve ağızlarının araştırılması için fonlar ayırması gereklidir.

* * *

Konuyu bu başlıklar altında huzuruza getirdim. Bunlara başka başlıklar da eklenebilir. Mesela ben, toplum dil bilimi, ruh dil bilimi gibi dilticiliğin diğer bilim dallarıyla ilişkili alanlarını yukarıdaki listeye almadım. Beyin dil ilişkisi, bilgisayar teknolojisi ve dil gibi alanlar da listeye girebilir. Fakat sanırım bunların hepsini burada tartışamayız. Üstelik bizim birikimimiz bunlar için yeterli de olmayabilir. Ama hiç olmazsa burada onları zikrederek genç meslektaşlarımıza yol göstermiş olalım.

Yukarıda listelenmiş olan hususlar şüphesiz benim birikimime göre ve benim açımdan ortaya konmuştur. Bunlar içinde eksikler ve yanlışlar olabilir. Burada yapacağımız müzakerelerle eksikleri tamamlamak, yanlışları düzeltmek imkânını bulabiliriz. Fakat bence en önemlisi böyle seçkin bir meslektaşlar grubuyla sorunlarımızı masaya yatırmış olmamızdır. Bundan biz de ve bizi dinleyen genç meslektaşlarımız da yararlanacaktır.